

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано поняття “права людини” в теоретичному аспекті та в процесі їх розвитку в Україні з часу прийняття Конституції 1996 року, а також визначено основні складові елементи механізму (гарантій) їх захисту на сучасному етапі розвитку держави.

Ключові слова: права, свободи, людина, громадянин, правовий статус, реалізація прав, охорона прав, гарантії (механізм) захисту прав.

Актуальність теми дослідження обумовлена радикальними змінами в політичній, економічній та соціальній сферах українського суспільства. Від того наскільки чітко сформована в науці та реалізована в праві концепція захисту прав людини і громадянина залежить правова захищеність українських громадян. За період незалежності України вказана задача в основному лише декларувалась, але майже не вживалися заходи щодо її реалізації як на законодавчому, так і на практичному рівнях. Науковими розробками з даної тематики займалися такі вітчизняні дослідники, як Ю.І.Крегул, В.В.Ладиченко, О.І.Орленко, В.Г.Клочков та інші. Однак дана проблематика потребує поглибленого вивчення та впровадження результатів дослідження у практику, що і є метою даного дослідження.

З прийняттям 28 червня 1996 року Конституції в Україні розпочався новітній процес розвитку такого важливого правового інституту як права людини і громадянина. Конституція України 1996 року визначила якісно новий, сучасний статус людини і громадянина в Україні. В нашій державі вперше на конституційному рівні був включений окремий розділ "Права, свободи та обов'язки людини і громадянина".

Стаття 3 цього нормативно-правового документу закріплює вихідну засаду правової демократичної соціальної держави про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1, с. 141]. Іншими словами, на державу покладається обов'язок не тільки визнавати, а й гарантувати і забезпечувати додержання прав людини і громадянина, сприяти їм в реалізації своїх особистих прав, основні з яких закріплені в розділі II Конституції України, що являє собою один з аспектів здійснення правоохоронної функції держави.

Після прийняття Конституції України 1996 року та ратифікації Верховною Радою України

17 липня 1997 року Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року із Протоколами, прийнятими до неї, з метою ефективної імплементації прав і свобод, гарантованих нею, Верховною Радою України 17 червня 1999 року було затверджено Засади державної політики України в галузі прав людини.

Незважаючи на те, що даний документ здебільшого носить загальний та декларативний характер, його прийняття є основою законотворчої діяльності у цій сфері та сигналом для міжнародного співтовариства щодо напрямків розвитку України та її державної політики у галузі прав і основних свобод людини.

Зокрема, даним документом встановлено, що в Україні забезпечення прав і основоположних свобод людини вважається головним обов'язком держави, органів державної влади та місцевого самоврядування; визнається універсальність, взаємопов'язаність та взаємозалежність прав і основних свобод людини і громадянина; найвищою соціальною цінністю визнається людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека; права і основні свободи людини і громадянина вважаються такими, що дані людині від народження і є невід'ємними. На меті ставиться приведення законодавства України у відповідність з універсальними стандартами прав людини Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи [2, с. 303].

Визнання та юридична захищеність прав і свобод людини і громадянина вважається головною ознакою правової держави, за якою правова державність істотно відрізняється від організації політичної влади, заснованої на будь-яких інших засадах, у тому числі – лише на законі, який може бути за умов авторитарного режиму і несправедливим [3, с. 133-134].

Наведені в Основному Законі права і свободи людини ще називають конституційними. В чому ж полягає зміст цього поняття?

Конституційні права людини і громадянина в Україні – основні права і свободи людини і

громадянина, встановлені та гарантовані Конституцією України. Вони є засобом забезпечення всебічного розвитку особи, задоволення її інтересів і потреб. Виражають об'єктивні можливості члена суспільства володіти, користуватися і розпоряджатися певними соціальними благами, а також набувати й захищати їх. Права людини і громадянина, закріплені в Конституції України 1996 року, базуються на концепції прав людини, визначеній у міжнародно-правових документах, які ратифіковані Україною, та інших, які встановлюють загальноправові стандарти прав і свобод людини [4, с. 385].

У Конституції України 1996 року закріплені як загальнолюдські права і свободи, так і права, якими володіють лише громадяни України. У більшості статей розділу II Конституції України права і свободи адресуються кожній людині, а в деяких випадках визнаються лише за громадянами України. Це повністю узгоджується із законодавчою практикою міжнародного співтовариства. Розділ II Конституції України є одним із найважливіших у ній і містить близько третини її статей.

Це дає підстави для висновку, що в Україні перебудовується вся правова система: права і свободи людини і громадянина визнані неодмінними засадами нового конституційного ладу.

Чинна Конституція України вперше замість фрагментарного набору прав і свобод визначила систему прав в усіх основних сферах, передбачивши, зокрема, громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права і свободи людини і громадянина. Такий підхід повністю відповідає сучасній теорії конституційного права [5, с. 51].

Права і свободи людини – визнані міжнародним співтовариством особисті цінності людини у її відносинах з іншими людьми та державою. Права і свободи людини закріплені в міжнародно-правових актах, норми яких імплементовано в законодавстві України. Визначені цими актами права і свободи людини і громадянина знайшли своє повне відображення у розділі II Конституції України [6, с. 353].

Слід підкреслити, що між "правами" і "свободами" як юридичними категоріями немає різких відмінностей, оскільки і права, і свободи окреслюють певні правові можливості людини в різних галузях її життєдіяльності, які гарантуються державою. Проте між ними можна встановити різницю на основі ступеню визначеності можливої поведінки і механізму державного гарантування.

Права людини – правові можливості (міра свободи) особи, здатні забезпечити її розвиток у

конкретно-історичних умовах, що закріплені як міжнародні стандарти, гарантовані законами держави як невідчужувані, загальні і рівні для всіх людей, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства та мають забезпечуватись і захищатись державою в обсязі міжнародних стандартів.

Залежно від належності до громадянства країни розрізняють права і свободи людини та права і свободи громадянина. Такий підхід до розуміння сутності правових надбань людини і громадянина в суспільстві відповідає проголошеному Конституцією України курсу на визнання людини найвищою соціальною цінністю, оскільки правомочними визнаються не тільки громадяни України, але й інші категорії осіб, що перебувають на її території, – іноземні громадяни та особи без громадянства.

Права людини і громадянина залежно від спрямованості потреб особи щодо сфери суспільних відносин традиційно поділяються на: фізичні (природні), особистісні (немайнові, духовні), політичні, економічні, культурні (гуманітарні), соціальні, екологічні, інформаційні права тощо.

З найбільшою повнотою відносини між державою та людиною і громадянином, реальна соціальна спрямованість держави та достатній рівень її демократизму знаходять свій прояв у правовому статусі. Правовий статус людини і громадянина – це сукупність закріплених у чинному законодавстві прав, свобод, обов'язків людини і громадянина, а також гарантій їх здійснення [7, с. 330].

У статтях 21-24 Конституції України закріплено основні принципи правового статусу особи в нашій державі: рівність конституційних прав і свобод громадян України та їхня рівність перед законом; невідчужуваність та не порушність прав і свобод людини; невичерпність, гарантованість і нескасовність конституційних прав і свобод; недопустимість звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод у поточному законодавстві; єдність прав людини та її обов'язків перед суспільством.

Усі права і свободи громадян України гарантуються державою, оскільки держава бере на себе обов'язок забезпечити ці права. З одного боку, права і свободи громадян породжують обов'язки держави, а з іншого – права і свободи держави породжують обов'язки громадян.

Держава зобов'язана не тільки проголосити обсяг і характер прав і обов'язків особи, а й гарантувати можливість їх реального здійснення. Якби правам громадян не відповідали обов'язки держави, її соціальна, а в деяких випадках юри-

дична відповідальність, то ці права мали б характер декларацій. Більше того, держава зобов'язана захищати проголошені нею права і обов'язки від порушень, а в разі їх вчинення – сприяти швидкому і при можливості повному відновленню порушеного права [8, с. 74].

Поняття "гарантії" охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав і свобод, на усунення можливих перешкод їх повного і належного здійснення. Основним завданням усіх гарантії є забезпечення виконання, дотримання і використання прав і свобод громадян [9, с. 382].

Гарантії прав, свобод і обов'язків – це система умов, засобів та способів, що покликані забезпечувати на практиці повну і безперешкодну фактичну їх реалізацію, охорону і надійний захист. Без гарантії права, свободи і обов'язки людини і громадянина перетворюються на своєрідні "заяви про наміри", що не мають ніякої цінності ні для особи, ні для суспільства [10, с. 227].

З точки зору теорії держави і права частіше за все гарантії права і свобод людини і громадянина поділяють на такі види: економічні, політичні, ідеологічні (духовні), соціальні, юридичні та інші.

Загалом юридичних гарантії досить багато, і якби всі вони повною мірою забезпечувалися, то не було б і проблем із забезпеченням основних прав і свобод людини і громадянина. На жаль, у зв'язку з економічною кризою, кризою політичної системи, незавершеними адміністративними і судовими реформами багато економічних прав і свобод громадян України не можуть бути забезпечені або реалізовані на належному рівні.

Іноколи міжнародно-правову гарантію прав і свобод людини і громадянина виділяють в самостійний вид – право кожного після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ч. 3 ст. 55 Конституції України). Наприклад, такою міжнародною судовою установою є Європейський суд з прав людини, який розглядає справи громадян проти держав-учасниць щодо додержання ними Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, рішення якого є обов'язковими для держав-учасниць.

З часу приєднання України в 1997 році до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод для нашої держави виникло міжнародно-правове зобов'язання забезпечити додержання конвенційних гарантії на національ-

ному рівні. Крім того, громадяни України з цього часу отримали право захищати свої порушені права в Європейському суді з прав людини у випадку, коли вичерпано національні можливості судового захисту.

Пунктом 3 ст. 8 Конституції України юридично ліквідовані всі нормативні перешкоди на шляху до забезпечення прав і свобод людини і громадянина. В ній, зокрема, проголошено, що її норми є нормами прямої дії. Завдяки цьому можливе звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції і воно належним чином гарантується навіть у разі відсутності інших нормативно-правових актів.

Поряд з національними гарантіями прав і свобод Конституція передбачає можливість використання і міжнародно-правових гарантії – міжнародних механізмів захисту прав людини, до яких приєдналася Україна. Окрім вище зазначеної Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року можна відмітити, що, приєднавшись у 1990 році до Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, Україна визнала і компетенцію Комітету ООН з прав людини щодо розгляду індивідуальних скарг громадян на порушення їх прав та свобод, гарантованих цим пактом.

При відсутності певних засобів гарантування їх реалізації у повсякденному житті людини і суспільства права і свободи людини і громадянина можуть залишатися декларативними. В Україні утворився певний розрив між теорією і практикою прав людини: формально визнані, законодавчо закріплені, вони реально не завжди одержують втілення в життя, оскільки ними нерідко неможливо скористатися. Це свідчить про те, що механізм забезпечення прав і свобод людини недостатньо налагоджений.

Механізм забезпечення прав людини – система заходів по створенню умов здійснення основних прав і свобод людини. Його завданням є охорона, захист, відновлення порушених прав, а також формування загальної і правової культури населення. До складових механізму забезпечення прав і свобод людини відносять гарантії реалізації, гарантії охорони та гарантії захисту прав і свобод людини [10, с. 229].

Гарантії реалізації прав і свобод людини – система заходів, спроможних створити умови для практичного їх втілення, які включають в себе: відсутність об'єктивних перешкод на шляху здійснення прав, відсутність суб'єктивних перешкод, що роблять здійснення прав формальним, встановлення меж здійснення прав і сво-

бод та їх конкретизація в законодавстві, а також встановлення процедур, заходів заохочення, стимулювання, пільг для ініціативної реалізації прав тощо.

Терміни "захист" та "охорона" нерідко вживаються в юридичній літературі та за своїм змістовним навантаженням ототожнюються авторами, однак між ними існує різниця. Насамперед вони відрізняються обсягом. Поняття "охорона" ширше, ніж "захист". Термін "захист" за своєю суттю це – другий етап після "охорони", коли вжиті заходи щодо охорони права не забезпечили його реалізацію. До захисту вдаються тоді, коли правоохоронні органи, у тому числі прокуратура, мають справу вже з правопорушеннями, що вчинені, і з особами, права яких порушені [11, с. 24].

Таким чином, можна зробити наступні висновки.

Гарантії охорони прав і свобод людини – система заходів з профілактики їх порушень, недопущення протиправних дій (їх превенції), які включають в себе: встановлення засобів профілактики і попередження правопорушень, попередження неправильної реалізації прав і свобод людини, конституційний контроль за безперешкодною їх реалізацією, можливість звернення за допомогою до компетентних державних та недержавних органів (прокуратура, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, адвокатура, громадські організації тощо). Охорона прав і свобод – стан правомірної їх реалізації під контролем соціальних інститутів, але без їх втручання.

Гарантії захисту прав і свобод людини – система заходів по відновленню порушеного права чи свободи, притягнення порушників до юридичної відповідальності, які включають в себе: встановлення заходів відповідальності винних за порушення прав і свобод громадян, встановлення судових та адміністративно-правових заходів захисту, відновлення порушеного права (відшкодування шкоди незаконними діями тощо).

Необхідність звернення до захисту прав виникає лише при перешкоді їх здійснення або порушенні чи погрозі порушення. Захист може відбуватися шляхом втручання органів держави в процес реалізації прав і свобод як охоронна реакція на об'єктивний фактор відхилення від правопорядку, виражатися в санкції, відповідальності, а також, наприклад, у гарантіях особистої безпеки працівників правоохоронних органів [10, с. 230].

Засоби охорони прав людини спрямовуються на запобігання, зокрема, на перешкоджання чи унеможливлення їх порушень. Прикладом може

служувати запроваджена з 1993 року попередня державна реєстрація у Міністерстві юстиції України усіх відомчих нормативних актів, що стосуються прав громадян, без яких ці акти вважаються нечинними. Але ці засоби стають ефективними лише тоді, коли вони поєднуються із засобами захисту, тобто юридичними інструментами поновлення, "реставрації" порушених прав та притягнення до відповідальності осіб, винних у цих порушеннях. Без такого "оснащення" засоби охорони переважно не спрацюють, не застосовуються, а отже, не досягають своєї мети. Незастосування у деяких випадках засобів охорони прав людини – одна з основних проблем у справі юридичного гарантування останніх в Україні [12, с. 101].

Підвищення рівня правової культури і правової свідомості людини і громадянина, формування поваги до закону та визначення механізмів захисту їх прав, на мою думку, повинно бути пріоритетним напрямком державної політики у галузі прав людини, однак ці процеси не можуть бути повністю забезпечені за рахунок активного впливу на них держави без відповідної підтримки і сприйняття їх інститутами громадянського суспільства та кожним окремо взятим громадянином.

Це довгий та нелегкий процес, результат якого багато в чому залежить також від історично-культурних традицій, звичаїв, менталітету українського народу, без активної правової позиції якого, а не лише бажання жити краще, не може відбуватися істотних позитивних зрушень у сфері забезпеченості прав людини і громадянина та їх ефективного захисту в разі порушення.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141
2. Засади державної політики в галузі прав людини // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 35. – Ст. 303.
3. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів вузів / ред. Цвік М.В., Петришин О.В., Ткаченко В.Д. – Х.: Право, 2002. – 430 с.
4. Шемшученко Ю.С. Великий енциклопедичний юридичний словник / ред. Шемшученко Ю.С. – К.: Юридична думка, 2007. – 943 с.
5. Крегул Ю.І. Права і свободи людини: навчальний посібник для студентів вузів / Крегул Ю.І., Ладиченко В.В., Орленко О.І. – К.: Книга, 2004. – 288 с.

6. *Популярна* юридична енциклопедія. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 776 с.

7. *Лисенков С.Л.* Теорія держави і права / за ред. Лисенкова С.Л. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 389 с.

8. *Копейчиков В.В.* Теорія держави і права: навчальний посібник / Копейчиков В.В., Лисенков С.Л. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 368 с.

9. *Котюк В.О.* Загальна теорія держави і права: навчальний посібник / Котюк В.О. – К.: Атіка, 2005. – 592 с.

10. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права (енциклопедичний курс): підручник для студентів вузів / Скакун О.Ф. – Х.: Еспада, 2006. – 776 с.

11. *Клочков В.Г.* Охорона та захист прав і свобод людини та громадянина. Суть та роль прокурорського нагляду / В.Г. Клочков // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – № 4. – С. 18-27.

Приватне життя і поліція: Концептуальні підходи. Теорія та практика / ред. Римаренко Ю.І. – К.: КНТ, 2006. – 740 с.

Д.В. Ковинько

Понятие и содержание конституционного обеспечения прав человека и гражданина в Украине.

В статье проводится анализ понятия "права человека" в теоретическом аспекте и в аспекте их развития в Украине со времени принятия Конституции 1996 года, а также определены основные составляющие элементы механизма (гарантий) реализации их защиты на современном этапе развития государства.

D.V. Kovin'ko

Concept and content of the constitutional providing of human and citizen rights in Ukraine.

In the article the author makes the analysis of concept "human rights" in theoretical aspect and in aspect their development in Ukraine from time acceptance Constitution 1996, and also certain basic making elements mechanism (guarantees) of realization their defence on the modern stage development of the state.